

А.С. Васілеўская, М.Л. Харланчук
(УА “Беларускі дзяржаўны
педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”)

СПЕЦЫФІКА ПРАЦЫ З ПРЫКАЗКАМІ Ў ПАЧАТКОВАЙ ШКОЛЕ НА АСНОВЕ ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНАГА ПАДЫХОДУ

*У артыкуле акрэсліваецца спецыфіка прыказкі як ма-
лога фальклорнага жанру. На аснове гэтага прапануецца
сістэма працы з прыказкамі і прымаўкамі на ўроках белару-
скай мовы ў пачатковай школе.*

Адна з кампетэнцый, фарміраванню якой павінны садзейнічаць заняткі па беларускай мове ў пачатковай школе, з’яўляецца лінгвакультуралагічная. Яна патрабуе асэнсавання беларускай мовы як нацыянальнай культурнай каштоўнасці, фарміравання асэнсаванага ўспрымання беларускай літаратурнай мовы як сродку замацавання культурных традыцый, маральных каштоўнасцей грамадства. Таму пры навучанні беларускай мове асабліва ўвага скіроўваецца на вывучэнне культурна маркіраваных моўных адзінак, да якіх адносяцца безэквівалентная лексіка, прыказкі і прымаўкі, фразеалагізмы, уласныя назвы, формулы маўленчага этыкету і інш.

У школьнай практыцы прыказкі і прымаўкі, як правіла, разглядаюцца як тоесныя паняцці. Прыказка – гэта “ўстойлівае народнае суджэнне, якое ў завершанай, сціслай, найчасцей вобразна-паэтычнай форме і пераважна ў пераносным сэнсе, абагульняючы шматвяковы вопыт народа, выказвае катэгарычнае меркаванне пра тыя альбо іншыя з’явы, характарызуе і ацэньвае іх, павучае і дае практычныя парады” [1, с. 16]. Прыведзенае азначэнне акрэслівае практычна ўсе найбольш важныя бакі прыказкі, якія робяць яе важным сродкам фарміравання лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі. Таму невыпадкова прыказкі актыўна выкарыстоўваюцца на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання ў пачатковай школе. Так, на старонках падручніка “Беларуская мова” для 3 класа [2] прапануецца каля сарака заданняў, звязаных з выкарыстаннем прыказак.

Аўтарамі падручнікаў і метадыстамі прапануецца шмат разнастайных форм працы з прыказкамі і прымаўкамі: сабраць прыказку з асобных слоў, уставіць у яе патрэбныя лексічныя адзінкі, выбраць прыказку, якая адлюстроўвае ідэю вывучанага твора і г. д. Прыказкі прапануецца выкарыстоўваць у якасці дыдактычнага матэрыялу для паўтарэння і замацавання асноўных тэарэтычных пытанняў курса беларускай мовы ў пачатковай школе [3].

Аднак узнікае праблема: ці дазваляюць усе гэтыя практыкаванні зразумець значэнне прыказкі, рэалізаваць яе лінгвакультуралагічны патэнцыял.

Больш правільным, на наш погляд, з’яўляецца падыход Л.А.Худэнка, якая прапануе наступныя заданні для фарміравання лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі пры працы з прыказкамі: тлумачэнне

павучальнага сэнсу прыказак, падбор адпаведнікаў з рускай / беларускай мовы, стварэнне фрагментаў маналагаў і дыялогаў на аснове прыказак, вызначэнне маўленачага кантэксту ўжывання прыказак, падбор блізкіх па значэнні фразеалагізмаў, аналіз вобразнай асновы прыказкі, яе моўных асаблівасцей [4, с. 8].

Аднак і гэтага недастаткова, каб малодшых школьнікі змаглі адказаць на пытанні *Чаму так гавораць? Калі так гавораць?* і падобныя, на якія прапануецца адказаць у падручніку. Практыка паказвае, што зрабіць гэта дзецям дастаткова цяжка.

Таму, па нашым меркаванні, першае, з чаго павінна пачынацца праца над прыказкай у школе, – гэта з разумення прыказкі як твора вуснай народнай творчасці, які мае сваю жанравую спецыфіку.

Зрабіць гэта не так і лёгка, таму што вобраз прыказкі – “гэта арганічнае двудзінства як таго, што падаецца ў самім тэксце, так і таго, што ўзнікае ва ўяўленні чытача” [5, с. 45]. Дзеці часта не бачаць і не разумеюць другога, схаванага, значэння прыказкі. Дарэчы, часам гэта нялёгка зрабіць і даросламу чалавеку.

Першым этапам працы з прыказкай павінна стаць лексічная. Нярэдка ў гэтым фальклорным жанры выкарыстоўваюцца словы, невядомыя сучаснаму школьніку: напрыклад, слова *згадзіцца* ‘аказацца карысным, прыгодным для чаго-н.; спатрэбіцца’ (*Што ў лесе родзіцца, у сяле згодзіцца* [2, ч. 1, с. 4]), *апаваданне* ў не зафіксаваным тлумачальным слоўнікам значэнні ‘адказ’ (*На добрае пытанне добрае і апаваданне* [2, ч. 1, с. 15]), *скакаць* у значэнні ‘танцаваць’ (*Хто ўвесну скача, той увосень плача* [2, ч. 2, с. 122]), *церабіць* ‘чысціць дзюбай пер’е’ (*Ранняя птушка крыльцы цярэбіць, а позняя вочкі трэ* [2, ч. 2, с. 122]) і інш. Кароткая па змесце прыказка пры значным скандэсанавым змесце патрабуе дакладнага разумення семантыкі кожнай моўнай адзінкі, выкарыстанай у ёй, у іншым выпадку значэнне ўсяго твора застаецца незразумелым.

Другі этап звязаны з разуменнем будовы прыказкі. Вялікая колькасць беларускіх прыказак заснавана на так званым двучленным тэматычным паралелізме, калі супастаўляюцца або супрацьпастаўляюцца дзве з’явы, два матывы, якія “як бы абменьваюцца сваімі якасцямі, у выніку чаго звычайны радок напаўняецца мастацкім “рэчывам” [5, с. 40].

На наш погляд, такія прыказкі трэба дзяліць на часткі і тлумачыць кожную частку асобна: *Пчолка маленькая, а мёду колькі носіць* [2, ч. 1, с. 37], *За двума зайцамі пагонішся – ніводнага не зловіш* [2, ч. 2, с. 27], *Хараства прыглядзіцца, а розум спатрэбіцца* [2, ч. 2, с. 27]. Спачатку неабходна высветліць, як дзеці разумеюць першую частку, а потым дадаць да яе другую. Калі прыказка заснавана на супрацьпастаўленні, варта звярнуць увагу на тое, што ў дзвюх частках твора ўжываюцца словы з супрацьлеглым значэннем (антонімы): *Калі здолееш узяцца за справу – і снег загарыцца, не здолееш – і масла не ўстыгне* [2, ч. 1, с. 87], *Горкая часам праца, ды хлеб ад яе салодкі* [2, ч. 1, с. 126].

Дарэчы, калі дзець зразумеюць спецыфіку будовы такіх прыказак, у іх не будуць узнікаць цяжкасці пры выкананні заданняў тыпу скласці прыказкі з прапанаваных частак або дапоўніць прыказкі словамі з супрацьлеглым значэннем:

Думай з вечара, а гавары мала
Слухай многа, а рабі з рання [2, ч. 1, с. 57].

Згода будзе, нязгода... гаянец
Хваляць за добрае, ... за руйнуе [2, ч. 2, с. 104]
кепскае

Тлумачэнне асобных частак прыказкі можна прымяніць і ў тых выпадках, калі ў ёй няма супраць-ці супастаўлення: *Добрая слава даражэйшая за багацце* [2, ч. 1, с. 128], *Чужым розумам недалёка заедзеш* [2, ч. 2, с. 27], *Вялікага дуба з малым карэннем не бывае* [2, ч. 2, с. 86]. Пры працы з гэтымі прыказкамі варта спачатку растлумачыць значэнне словазлучэнняў *добрая слава, чужы розум, вялікі дуб, малое карэнне*, а потым разглядаць іх цэласнае, пакуль што прамое значэнне.

На наш погляд, актуалізацыя прамога значэння прыказкі дапаможа ўбачыць, што стала прататыпам для з’яўлення ўстойлівага выразу, якія жывіцца назіранні паслужылі асновай вобразнага абагульнення.

Наступны, самы важны этап працы з прыказкай – разуменне яе вобразнага значэння. Для гэтага, на наш погляд, важна задаць пытанні “А ці можна гэты выраз ужываць у адносінах да людзей? Пра якіх людзей так кажуць?": *Колас, што зярнят не мае, угору лоб задзірае* [2, ч. 1, с. 115], “Пра якія яшчэ з’явы можна так сказаць?": *З малой іскры бывае вялікі пажар* [2, ч. 1, с. 86]. Завяршыць гэты этап работы дапамогуць пытанні “Чаму вучаць нас гэтыя прыказкі? У якой сітуацыі яны могуць ужывацца?”.

Прапанаваныя заданні можна і трэба спалучаць з практыкаваннямі на паўтарэнне ці агуалізацыю ведаў, аднак менавіта яны павінны стаць асновай, на якой будзецца далейшая праца з прыказкамі і прымаўкамі.

І апошні этап працы – гэта ўвядзенне прыказкі ў кантэкст, ужыванне яе ў маўленні малодшага школьніка. Менавіта зараз, калі вучань зразумеў і прамое і пераноснае значэнне прыказкі, можна прапанаваць заданні: падбраць прыказку, якая адлюстроўвае ідэю твора; падбраць адпаведнікі з роднаснай мовы; падбраць выразы, блізкія па значэнні да прапанаванага; стварыць выказванне на аснове прапанаванай прыказкі і інш.

Такім чынам, праца з прыказкамі і прымаўкамі ў пачатковай школе патрабуе ўдумлівага і арганізаванага падыходу: ад разумення лексічных адзінак да выкарыстання вобразнага выразу ва ўласным маўленні малодшых школьнікаў. Прапанаваная сістэма працы, на нашу думку, дапаможа зразумець вобразную аснову, на якой узнікла прыказка, метафарычнае значэнне ўстойлівых выказаў, а, значыць, паспрыяе фарміраванню лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі навучэнцаў пачатковых класаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Малыя жанры. Дзіцячы фальклор / Т.В. Валодзіна, А.І. Гурскі, Г.А. Барташэвіч, Е.П. Кабашнікаў ; навук. рэд. А.С. Фядосік. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 439 с.
2. Свірыдзенка, В.І. Беларуская мова : вучэб. дапам. для 3 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання : у 2 ч. / В.І. Свірыдзенка. – Мінск : НІА, 2017. – Ч. 2.
3. Выкарыстанне беларускіх народных прыказак і прымавак у выхаванні і навучанні дашкольнікаў і малодшых школьнікаў. Метадычныя рэкамендацыі / УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”; аўт.-склад. С.В. Тубалец. – Віцебск : Выдавецтва ВДУ імя П.М. Машэрава, 2002. – 23 с.
4. Худенко, Л.А. Воспитание учащихся средствами языкового образования: лингвокультурологический аспект / Л.А. Худенко // Выхаванне і дадатковая адукацыя. – 2012. – № 5. – С. 3–8.
5. Янкоўскі, М.А. Паэтыка беларускіх прыказак / М.А. Янкоўскі. – Мінск : Вышэйшая школа, 1971. – 160 с.